

РЕЦЕНЗІЯ

**на дисертацію Сарган Надії Юріївни «Становлення мікротопонімії
Житомирського Полісся», подану на здобуття наукового ступеня доктора
філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю
035 «Філологія» (Київ, 2025, 492 с.)**

Топонімічні студії в Україні є одними з пріоритетних серед ономастичних досліджень, і передусім це стосується аналізу власних назв населених пунктів (ойконімів), річок (потамонімів) і дрібних географічних об'єктів (мікротопонімів). Зокрема, за останні десятиліття описані мікротопонімікони Галичини, Поділля, Прикарпаття, Уманщини та низки інших територій, що вкрай важливо для фіксації цих пропріальних одиниць, які зберігають інформацію про матеріальну й духовну культуру наших предків, однак швидко виходять з ужитку. Зважаючи на це, а також на відсутність комплексної характеристики мікротопонімів Житомирського Полісся, не викликає заперечень актуальність роботи Н. Ю. Сарган, адже це дозволить зробити висновки про дериваційну і семантичну структури власних назв краю, з'ясувати вплив географічних, лінгвістичних та історичних процесів на мікротопонімію досліджуваного ареалу, визначити особливості, як спільні для всього українськомовного обширу, так і специфічні для цього регіону.

Результати наукових пошуків апробовані шляхом виступів на трьох конференціях та здійснення п'яти публікацій, що, на нашу думку, цілком достатньо для ознайомлення громадськості з особливостями мікротопонімії Житомирського Полісся. Матеріалом дослідження є 7350 мікротопонімів, зафіксованих в історичних джерелах та зібраних Н. Ю. Сарган самотійно, що забезпечує наукову достовірність отриманих нею висновків.

Відзначаючи позитивні риси рецензованої дисертації, ми б хотіли звернути увагу на якісно сформульований науковий апарат. Це стосується визначення мети

й завдань роботи, з'ясування її об'єкта та предмета, методики, теоретичного і практичного значення. Можливо, варто було б розширити актуальність теми й наукову новизну, а друге й третє завдання, які «перегукуються», об'єднати в одне. Серед переліку доречно застосованих методів дослідження квантитативний краще кваліфікувати як прийом кількісних підрахунків, оскільки в роботі не використовуються спеціальні математично-статистичні формули.

Дисертація має чітку, вмотивовану структуру: вступ, три розділи, висновки, перелік умовних скорочень, список літератури та джерел і додатки.

У першому розділі обґрунтовано теоретичні засади вивчення мікротопонімів. Описуючи історію становлення мікротопоніміки, дисертантка побіжно описує праці українських дослідників кінця XIX – першої половини XX ст. і коротко характеризує низку дисертаційних робіт, захищених протягом останніх десятиліть (однак не всіх: наприклад, чомусь не згадується дослідження І. Я. Ординської, адже регіон, описаний нею, впритул наближений до Житомирського Полісся і навіть частково перетинається з ним, тому цікаво було б порівняти отримані нею результати). Забагато уваги приділено роботам білоруських і російських ономастів (загалом майже сорок видань). Звичайно, серед них – джерела, звідки взято матеріал для аналізу, та й праці В. А. Никонова, Н. В. Подольської, О. В. Суперанської – це ономастична класика, однак ми вважаємо, що, наприклад, без покликання на працю «Лінгвістичний аналіз мікротопонімів певного регіону» (автор – А. Н. Яценко), видану 1977 року у Вологді, можна було б обійтися.

Детально визначено сутність поняття «мікротопонім», встановлено його ознаки, звернено увагу на різні підходи науковців до місця таких пропріативів в онімній системі. Вважаємо за потрібне зазначити, що твердження «М. М. Торчинський у монографії «Структура онімного простору української мови» їх не виокремлює» не є достовірним, оскільки ми мікротопоніми, як і мікрокосмоніми, мікроергоніми тощо, виділяємо, проте не за типом іменованих

денотатів, а за їхнім розміром. Крім того, для найменувань дрібних географічних об'єктів є низка термінів (наприклад, помаріоніми й понтоніми як власні назви садів та мостів), створених із метою зробити науковий текст більш лаконічним. Звичайно, право дослідниці вибирати, якою терміносистемою їй користуватися, і тут до неї немає жодних претензій.

Наприкінці першого розділу доречно уточнено систему методів, які використовуються при характеристиці пропріальних одиниць.

Ключовими проблемами, які намагається розв'язати у другому і третьому розділах наукового дослідження Надія Юріївна Сарган, є такі питання, як з'ясування семантики твірних основ мікротопонімів Житомирського Полісся, аналіз способів творення таких лексем, визначення впливу географічних умов, історичних процесів та місцевих діалектів на мікротопонімну систему. На цих позиціях зупинимося більш детально.

Характеризуючи відонімні власні назви дрібних географічних об'єктів досліджуваного регіону, Н. Ю. Сарган розмежовує похідні від антропонімів і топонімів. Зокрема, до першої групи дослідниця відносить оніми, утворені від імен (повних або усічених автохтонних слов'янських і традиційних християнських грецького, латинського та іншого походження тощо) та протопрізвищ і прізвиськ, які вказують на соціальну належність або статус найменованої особи, її постійне заняття чи професію і т. д. По суті, для характеристики мікротопоніма немає значення, від якого особового імені утворена назва, чого не можна сказати про відпрізвищні (відпрізвиськові) найменування, які можуть нести інформацію про довкілля, вид діяльності та інші особливості, доречно розмежовані дисертанткою.

Не викликає заперечень і поділ відтопонімних власних назв дрібних географічних об'єктів, однак варто було б уточнити, що серед відонімних похідних і раніше (напр., *Наталицька Гора*), і нині (напр., *Левковицький Млинок*)

трапляються відонімно-відапелятивні конструкції, які мають комбіновану семантику й інші структуру та спосіб творення.

Детально й точно описані відапелятивні мікротопоніми, мотивовані географічними термінами й похідні від лексем антропогенного походження. Загалом лексико-семантичний аналіз мікротопонімікону краю заслуговує на схвалення і свідчить про високий науковий рівень коментарів та узагальнень дисертантки, про її глибоке проникнення в сутність досліджуваних явищ, широкий кругозір та аналітичні потенції.

Цей висновок, безумовно, стосується і третього розділу, у якому схарактеризовано прості, складні і складені мікротопоніми з погляду їхньої деривації.

Н. Ю. Сарган використала поширене серед граматистів розмежування лексико-семантичного, морфологічного, морфолого-синтаксичного та лексико-синтаксичного способів словотвору з певними їхніми різновидами. Вважаємо за потрібне зробити певне уточнення щодо структурно-дериваційної типології. На с. 169 стверджується про поділ мікротопонімів на «прості (ті, які складаються з однієї лексеми), складні (які становлять одну лексему, складену з двох та більше основ) та складені (які у своєму складі мають два та більше слова)». І тут же говориться, що до простих мікротопонімів «відносимо всі однослівні назви з однією чи кількома основами в складі». На нашу думку, прості найменування не можуть бути утворені шляхом складання, як про це пише дисертантка. Однак загалом дериваційна характеристика мікротопонімії виконана кваліфіковано і майже не викликає заперечень (наприклад, мікротопонім *Виселок* на с. 172 трактується як утворений шляхом онімізації апелятива, а на с. 173 – за допомогою суфікса *-ок*).

У процесі лексико-семантичного аналізу власних назв дрібних географічних назв Житомирського Полісся, частково – у вступі і детально – у висновках Н. Ю. Сарган визначає основні природно-географічні фактори їх формування, якими вважає рельєф, водні ресурси і ґрунти; вагомий вплив мають і флора та

фауна. Серед соціально-економічних чинників переважають ті, що пов'язані з назвами поселень, будівель, угідь, шляхів сполучення, способів господарювання, сакральної діяльності, і все це разом із місцевими ономастичними традиціями, релігією і звичаями, діалектними особливостями формує унікальну мікротопонімну підсистему, що водночас є і нерозривною частиною мікротопонімії всієї України.

Загалом висновки в дисертації сформульовані чітко і послідовно, вони повністю розкривають сутність і кожного розділу, і всього дослідження, що дозволяє стверджувати, що Надія Юріївна Сарган досягла поставленої мети й отримала нові науково обґрунтовані теоретичні й експериментальні результати, які в сукупності є суттєвими для розвитку мовознавства загалом і топоніміки та мікротопоніміки зокрема. Можливо, дисертантці варто було б визначити перспективи наступних студій, зокрема порівняти власні результати з даними, отриманими іншими дослідниками на суміжних та віддалених територіях, що дозволило б підкреслити специфіку поліського мікротопонімікону та його нерозривну єдність із загальноукраїнським. Також цікаво було б з'ясувати діахронічні відмінності мікротопонімів регіону.

Більш прийнятним є розташування переліку умовних скорочень на початку наукової роботи (перед вступом), що полегшує їх використання.

Достатньою є кількість опрацьованої літератури (220 позицій) і джерел (69 позицій), куди включено практично всі монографічні роботи вітчизняних топонімістів, зокрема дисертації або їхні автореферати, а також основоположні статті з мікротопоніміки, словники і довідники, які використано при написанні дослідження і на які в тексті дисертації є покликання. Бібліографічні описи оформлені відповідно до стандартів наукового мовлення.

У Додатках подано інформацію про мікротопоніми, проаналізовані в дисертації.

Загалом дисертаційна робота Н. Ю. Сарган охоплює основні аспекти визначеної теми. Використання засад фундаментальних і прикладних наукових досліджень, сучасних засобів і методик опрацювання матеріалів дало змогу дисертантці представити обґрунтовані наукові положення й висновки щодо з'ясування основних лінгвістичних характеристик мікротопонімів Житомирського Полісся.

Водночас слід зазначити, що рецензована дисертація, як практично кожне самостійне й оригінальне дослідження, не позбавлена окремих недоліків.

Це стосується насамперед кількісних підрахунків, які ілюструють продуктивність різновидів власних назв дрібних географічних об'єктів. По-перше, вони різнопланові й можуть вказувати на чисельність окремих груп онімів (с. 92), їхній відсоток (с. 54), містити обидва показники (с. 67) або жодного з них (с. 172), і такі дані в роботі варто уніфікувати. По-друге, трапляються неточності у визначенні відсотків: 17 ГТ – це не 2,2 % від усіх досліджуваних ВГН (с. 73), а насправді 0,23 %; 30 назв – не 1,8 % від загальної кількості досліджуваних мікротопонімів (с. 84), а 0,41 %.

Епізодично фіксується певна термінологічна невпорядкованість, на зразок віднесення відетнонімних похідних до відантропонімних (с. 57); ідентифікації мікротопонімів *Плечі Перуна*, *Перунові плечі* як відапелятивних (с. 163), хоча *Перун* – теонім як різновид оніма (більш правильно – це відонімно-відапелятивна конструкція). На нашу думку, складання з підвидами власне складання, зрощення й аббревіації (с. 192) змішано зі стягненням (універбацією) (с. 188). Як ключові слова в анотації наведені мікрогідронім і мікроойконім (с. 5), однак немає мікроороніма і мікрохороніма, які на досліджуваній території не менш продуктивні.

Дисертація ретельно вичитана, проте трапляються й окремі огріхи: пунктуаційні помилки (у змісті пункти 1.1, 3.2 – без крапки наприкінці, а 1.2., 3.1. – із крапкою), повтори слів (... *татарської та інших мов*) *та простежив...*;

цитує М. Ф. Сумцова, зазначаючи при цьому, що, «на жаль, він не *цитує* джерела... (с. 25) », перенос слів (С. – Грабець (с. 30); О. С. – Мосур (с. 43), порушення алфавітного порядку розташування слів (Проща, Роги – після Угол (с. 111); Полуничка, Ріпище – після Часник (с. 123)), розрив назви частини дисертації з наступним текстом (сс. 132, 145, 149).

Наведені зауваження та побажання, проте, суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи.

Дисертація Надії Юріївни Сарган «Становлення мікротопонімії Житомирського Полісся» є самостійно виконаним і завершеним авторським науковим дослідженням, яке містить важливі теоретико-методологічні узагальнення, висновки і практичні пропозиції.

Зміст роботи, логіка викладу основних положень, наукові і прикладні результати роботи свідчать про глибокі теоретичні знання, високий рівень володіння методами наукових досліджень, уміння дисертантки визначати актуальні мовознавчі проблеми і знаходити ефективні шляхи їх розв'язання.

Враховуючи актуальність теми й новизну отриманих здобувачкою наукових результатів, їхню обґрунтованість і достовірність, а також практичну цінність сформованих положень та висновків, маємо всі підстави вважати, що дисертація з теми «Становлення мікротопонімії Житомирського Полісся» відповідає вимогам, які висуваються до робіт такого типу, а її автор – Надія Юріївна Сарган – заслуговує на присвоєння їй наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 035 «Філологія».

Рецензент

доктор філологічних наук, професор

кафедри української філології

Хмельницького національного університету

М. М. Торчинський